

اطلاع رسانی

نشریه فنی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

دوره نهم شماره یک و دو ۱۳۶۴

کتابخانه ملی شوروی*

نوشته محمد نقی مهدوی

کتابخانه ملی اتحاد جماهیر شوروی که به کتابخانه دولتی لنین معروف است، یکی از بزرگترین کتابخانه های جهان و مخزن نوشته های مردم جمهوریهای شوروی و سایر کشورها است. این کتابخانه در مقایسه با کتابخانه های ملی بزرگ دنیا، ۵۰۰ سال از کتابخانه ملی فرانسه، ۰۰ سال از کتابخانه ملی انگلستان و ۵۰ سال از کتابخانه کنگره آمریکا جوانتر است. در این کتابخانه، کتب خطی، کتب چاپی و اسناد و مدارک گوناگون در زمینه های مختلف دانش بشری نگهداری می شود. دستیابی به این منابع در قانون اساسی برای کلیه شهروندان شوروی و سایر متقاضیان از دیگر کشورها تضمین گردیده است.

این کتابخانه مهمترین نقش را در اشاعه علوم و فرهنگ در شوروی ایفا می کند و از نظر سازمانی در رأس نظام کتابخانه ای کشور قرار دارد و خدمات کتابداری را در بیش از ۳۵۰۰۰۰ کتابخانه عمومی در جمهوریهای مختلف اتحاد جماهیر شوروی، هدایت و هماهنگ می کند. مع هذا، این کتابخانه و کتابخانه های وابسته به آن تنها بخشی از نظام اطلاع رسانی علمی شوروی را تشکیل می دهند.

کتابخانه ملی شوروی یک مرکز تحقیقاتی در زمینه علوم کتابداری و کتابشناسی و یک مرکز آموزش و تهیه و تدوین استانداردهای کتابداری برای کلیه کتابخانه های کشور، به استثنای کتابخانه های فنی و تخصصی است. این کتابخانه همچنین مسئول کنترل کتابشناسیها و هماهنگ کننده سیستم امانت بین کتابخانه های کشور می باشد و دارای یک مرکز اطلاعاتی در مورد مسائل فرهنگی و هنری است.

این کتابخانه بر اساس آمار جدید دارای سی میلیون جلد کتاب، مجله، روزنامه، صفحه و نقشه به ۲۴۷ زبان است. همه ساله بیش از دو میلیون نفر مراجعه کننده دارد که بیش از ۱۲ میلیون جلد کتاب و نشریات مختلف بر حسب درخواست، در اختیار آنها قرار می گیرد و یا به آنها امانت داده می شود.

* بخش اعظم این مقاله حاصل بازدید نگارنده، از کتابخانه ملی شوروی در شهریور ماه ۱۳۶۴ است.

تاریخچه

پس از مرگ "رومیانتسف" سیاستمدار و دانشمند روسی در سال ۱۸۳۱ و "وی. اف. اودویوفسکی" ادیب مشهور، مجموعه های آنها اعم از کتابهای چاپی، خطی و سایر مواد به موزه ای در مسکو انتقال یافت که بعدها هسته اصلی کتابخانه ملی شوروی را تشکیل داد.

در نیمه دوم قرن نوزدهم که مهمترین دوره توسعه فرهنگی روسیه بود و تعداد زیادی کالج و دانشگاه در سراسر کشور تأسیس گردید، مجموعه کتابهای رومیانتسف اولین کتابخانه عمومی را در موزه رومیانتسف در مسکو بوجود آورد (۱۸۶۲). تا مدتها این کتابخانه به کتابخانه رومیانتسف معروف بود. موزه رومیانتسف در مکانی قرار داشت که در قرن هجدهم توسط آرشیوتکت مشهور روسی "وی. آی. بازنوف" برای "پاشکوف" ثروتمند روسی ساخته شده بود و به کاخ پاشکوف شهرت داشت. این کتابخانه دارای ۱۰۰۰۰۰ جلد کتاب و یک سالن قرائت به ظرفیت ۲۰ نفر بود. کتابخانه به رغم اینکه در طول ۱۰ سال اول موجودیت خود از کمکهای دولتی برخوردار نگردید؛ اما از آنجا که مطابق قانون، کلیه سازمانها و ناشرین سراسر کشور موظف به ارسال نسخه ای از هر کتاب و نشریه به آن بودند، بتدریج گسترش می یافت. اهداء مجموعه های خصوصی و هدایای نقدی دانشمندان و دولتمردان روسی نیز نقش مهمی را در احیا و گسترش کتابخانه ملی شوروی، داشته است. "تولستوی"، "داستایوفسکی"، "چخوف" و "مندلیف" از جمله مشهورترین افرادی بودند که در آن دوران از کتابخانه ملی شوروی استفاده می کردند. در سال ۱۹۱۷ (پس از انقلاب سوسیالیستی اکتبر) مجموعه مواد کتابخانه به زبانهای روسی و خارجی به حدود ۱۲۰۰۰۰۰ جلد رسید و در آن ایام سالانه قریب ۹۰۰۰۰ نفر مراجعه کننده داشت و هر سال نیز حدود ۳۰۰۰۰۰ جلد کتاب در اختیار استفاده کنندگان قرار داده می شد.

پس از انقلاب اکتبر، تحرک جدیدی به کتابخانه داده شد و در سال ۱۹۱۹ که پایتخت از پتروگراد به مسکو انتقال یافت، کتابخانه رومیانتسف مهمترین کتابخانه کشور گردید. با افزایش تدریجی مجموعه کتابخانه تمامی موزه رومیانتسف به کتابخانه ملی منضم شد. در این زمان (۱۹۲۱) مجموعه نسبتاً کاملی از کتب و مدارک داخلی فراهم شده بود و از آن پس این کتابخانه بطور منظم اقدام به جمع آوری نوشته های خارجی زبان نیز کرد و در برنامه های مبادله بین المللی کتاب فعالانه مشارکت نمود.

با تصویب هیئت رئیسه کمیته اجرایی مرکزی در ۶ فوریه ۱۹۲۵ کتابخانه رومیانتسف به کتابخانه دولتی لنین تغییر نام یافت و رسماً بعنوان کتابخانه ملی اتحاد جماهیر شوروی معرفی گردید. کتابخانه ملی پس از تثبیت برای تطبیق خود با وضعیت جدید فعالیتهای خود را در سطح کشور گسترش داد و خدمات مرجع، تهیه کتابشناسیها و خدمات امانت بین کتابخانه ها را در سطحی وسیع بعهدہ گرفت.

در طول برنامه پنجساله اول توسعه اقتصادی کشور، کتابخانه ملی از نظر تشکیلاتی و شیوه های ارائه خدمات کتابداری و اطلاع رسانی گسترش زیادی یافت. برقراری ارتباط مداوم با

کتابخانه های مهم مراکز جمهوریهای شوروی و کتابخانه های ملی سایر کشورها، نقش مهمی را در شکل گیری این کتابخانه بعنوان بزرگترین کتابخانه علمی، فرهنگی و آموزشی کشور داشته است. کتابخانه دولتی لنین در طول جنگ جهانی دوم همچنان فعالانه بکار خود ادامه داد و کلیه درخواستهای اطلاعاتی دولت، اعضای حزب، فرماندهان نظامی، صنایع دفاعی، مراکز پزشکی و موسسات تحقیقاتی را می پذیرفت و در اسرع وقت انجام می داد. در ۲۹ مارس ۱۹۴۵ با تصویب هیئت رئیسه عالی اتحاد جماهیر شوروی، جایزه لنین به کتابخانه ملی تعلق گرفت. در این تصویبنامه مقرر گردیده بود که جایزه مذکور بخاطر "خدمات برجسته کتابخانه ملی در جمع آوری و حفاظت مجموعه و ارائه خدمات اطلاع رسانی به توده وسیعی از مردم و همچنین به مناسبت بیستمین سالگرد تبدیل و سازماندهی مجدد کتابخانه عمومی رومیانتسوف به کتابخانه دولتی لنین (کتابخانه ملی)" اعطا گردد. طی سالیان متمادی فعالیت کتابخانه در همه زمینه ها گسترش یافت و بر مجموعه کتابخانه و تعداد خوانندگان آن افزوده گردید. در سال ۱۹۵۰ ساختمان جدید کتابخانه در مرکز شهر مسکو تکمیل شد و دو مخزن بزرگ شامل دو ساختمان ۱۰ طبقه مجهز به وسایل مدرن به آن افزوده گردید و خانه قدیمی پاشکوف نیز به موزه کتاب تبدیل شد.

مجموعه کتابخانه

کتابخانه دولتی لنین دارای بزرگترین مجموعه انتشارات در اتحاد جماهیر شوروی است. این مجموعه شامل بیش از ۱۸ میلیون کتاب و نشریه و دیگر مواد به زبان روسی و دیگر زبانهای جمهوریهای شوروی و ۱۱ میلیون کتاب و نشریه به زبانهای خارجی است. آمار تفکیکی مجموعه مواد کتابخانه در سال ۱۹۷۶ بشرح زیر بوده است:

کل مجموعه ۲۷/۷ میلیون که از این تعداد ۱۷/۵ میلیون انتشارات ملی (۸/۸ میلیون کتاب) و ۱۰ میلیون نشریات خارجی (۲/۷ میلیون کتاب) بوده است. کل مجموعه شامل ۲۲/۵ میلیون کتاب و مجله، ۴۴۰۰۰۰ روزنامه، ۱۰۰۰۰۰۰ نقشه، ۲۸۵۰۰۰۰ موسیقی ثبت شده^۱، ۱۰۰۰۰ صفحه موسیقی، بیش از ۳۵۰۰۰۰ مدرک دستنویس از جمله ۲۵۰۰۰ کتاب خطی، ۳۰۰۰۰ پایان نامه، و همچنین حدود ۴۵۰۰۰۰ حلقه میکروفیلم است. مواد چاپی و دستنویس به ۲۴۷ زبان است که شامل ۹۱ زبان مردم شوروی، ۴۰ زبان اروپایی، ۹۶ زبان آسیایی و آفریقایی می گردد: این کتابخانه سالانه قریب ۸۰۰۰۰۰ قلم مواد کتابخانه ای (۶۰۰۰۰۰ در سطح ملی و ۲۰۰۰۰۰ خارجی) دریافت می کند که از این تعداد ۴۰۰۰۰۰ جلد کتاب به زبان مردم شوروی و ۴۵۰۰۰ جلد کتاب به زبانهای خارجی و حدود ۳۰۰۰ مجله و ۶۰۰ روزنامه از ۱۱۵ کشور جهان را نیز مشترک است.

سفارش کتب و نشریات جدید برای غنی ساختن مجموعه یکی از وظایف اصلی کتابخانه است - علاوه بر آنکه از هر کتاب یا نشریه ای که در سراسر کشور منتشر می گردد سه نسخه بطور رایگان

^۱ منظور از موسیقی ثبت شده آنست که مشخصات یک آهنگ یا ترانه شامل نام، تاریخ اجرا، محل اجرا، خواننده، نوازنده، نتهای موسیقی و . . . نوشته شده است.

دریافت می کند، از طریق سازمان تهیه کتاب نیز با همه ناشرین و کتابفروشیها در ارتباط است. کتابخانه دولتی لنین تقریباً تمام نشریات ادواری داخل کشور را مشترک است و با همه کتابخانه های کشور نیز برنامه مبادله کتاب دارد و مجموعه های خصوصی افراد و سازمانها را نیز خریداری می کند. کتابخانه ملی برای تهیه کتب و نشریات خارجی از منابع مختلف استفاده می کند. این منابع عبارتند از: سازمان تجارت خارجی کتاب، کتابفروشیهای داخل کشور، سازمانهای مبادله بین المللی کتاب و قبول هدایا از شهروندان و سازمانها و موسسات دولتی.

مجموعه کتابخانه ملی از چندین بخش مستقل تشکیل شده و هر بخش در زمینه خاصی سازمان داده شده است. بزرگترین مجموعه که مخزن اصلی کتاب را نیز شامل می شود بیش از ۲۰ میلیون کتاب و نشریه را در برمی گیرد. مخزن اصلی شامل یک ساختمان ۱۹ طبقه با ۱۵۶ کیلومتر قفسه است. طول مجموع قفسه ها در همه مخازن کتابخانه بالغ بر ۶۰۰ کیلومتر می شود. کتابخانه همچنین دارای مجموعه های تخصصی نقشه، صفحات موسیقی، کتب خطی، کتب کمیاب، رساله ها، روزنامه ها و انواع نشریات و مدارک مختلف است. علاوه بر آن، در سالنهای قرائت مجموعه هایی از کتب و نشریات کمکی برای مطالعه و امانت، سازمان داده شده و یک مجموعه نیز که شامل کتب و نشریات تکراری است برای مبادله با کتابخانه های داخل و خارج کشور، در نظر گرفته شده است.

مجموعه نقشه ها، مجموعه تقریباً جامعی است از نقشه های چاپی، نقشه های برجسته و نقشه هایی که در ادوار گذشته با دست کشیده شده اند. این نقشه ها که شامل نقشه های روسی، جمهوریهای مختلف شوروی و نقشه های خارجی است، بصورت تک ورق، چند ورق و اطلسهای تک جلدی و چند جلدی تنظیم شده اند. علاوه بر آن، در این مجموعه شیوه های مختلف چاپ نقشه و سیر تکاملی ملی آن نیز به معرض نمایش گذاشته شده است.

بخش موسیقی کتابخانه شامل صفحات موسیقی و آثار ثبت شده از ادوار مختلف و ملیتها و طبقات گوناگون است. این مجموعه شامل ۱۳۰۰۰ صفحه موسیقی و تعداد زیادی آلبوم است که بشکل کتاب طراحی شده اند و علاوه بر آن یک مجموعه کمیاب و بسیار ارزشمند از صفحات موسیقی مربوط به قرون ۱۶-۱۸ بطور جداگانه در محفظه مخصوصی نگهداری می شود.

بخش کتب خطی، مجموعه ارزشمندی از کتب دستنویس قرون ۱۱ تا ۱۹ می باشد که شامل کتب تاریخی، سالنامه ها، افسانه ها، داستانهای تاریخی، سرگذشت شخصیتها، سفرنامه ها، آثار پزشکی، علوم طبیعی و مجموعه ترانه های قدیمی روسی و توضیحاتی در مورد خوانندگان هر یک از این ترانهها است. در این میان مجموعه های کتب خطی اهدایی و یا خریداری شده از دانشمندان، دولتمردان روسی و سایر اشخاص چشمگیرتر است. اغلب کتب خطی توسط هنرمندان قدیمی روس و اسلاو تذهیب، رنگ آمیزی و تجلید شده اند.

کتابخانه ملی شوروی انواع کتب خطی به زبانهای عربی، فارسی، ترکی، هندی، چینی و ژاپنی را نیز جمع آوری کرده است. کتابخانه همچنین دارای یک مجموعه فوق العاده ارزشمند از کتب خطی اروپای غربی است که قدمت آنها به قرن دوازدهم می رسد. قدیمترین کتب خطی، کتب خطی یونانی

است که تاریخ آنها به قرن ششم میلادی می‌رسد. بیش از ۶۰۰ آرشیو که هر کدام اختصاص به یکی از تاریخ‌نویسان، دانشمندان، نویسندگان، هنرمندان، فلاسفه و موسیقیدانان معروف روسی قرون ۱۸ تا ۲۰ در کتابخانه وجود دارد که مهمترین بخش مجموعه آثار خطی را تشکیل می‌دهند. علاوه بر آن آرشیوهای خصوصی دیگری نیز از انقلابیون برجسته، رهبران حزب، فرماندهان نظامی، دولتمردان معروف روسی و شعرا و نویسندگان بزرگی مانند "گوگول"، "لرمانتف"، "چخوف"، "داستایوسکی" و دیگران در این مجموعه بچشم می‌خورد.

دستخطها و مدارک جمع‌آوری شده ادوار مختلف نیز بخش دیگری از مجموعه آثار خطی را تشکیل می‌دهد. اینها شامل مدارک کمیابی مانند قباله‌های خرید و فروش زمین و رعایا یا که قدمت آنها به قرن ۱۵ تا ۱۸ می‌رسد و توسط سلاطین و زمینداران بزرگ نگهداری می‌شده، قوانین تجاری، مقاله‌نامه‌های صاحبان صنایع و حرف با یکدیگر، دستخطهای تعدادی از چهره‌های معروف علوم و فرهنگ روسی یا جهانی مانند "جوردانووبرونو"، "ولتر"، "روسو"، "زولا"، "رومن رولان"، "رابیندرانات تاگور" و دستخطهای جدید و کتب خطی دیگر است که مرتباً به مجموعه اضافه می‌گردد.

کتابخانه دولتی لنین با همکاری آرشیو دولتی شوروی از همه مدارک خطی، میکروفیلم تهیه کرده است. هدف از این کار آنست که ضمن محافظت از مجموعه، کلیه پژوهشگران علوم، تاریخ و فرهنگ بتوانند عملاً به آنها دسترسی پیدا کنند.

مجموعه کتابهای کمیاب، سیر تاریخ چاپ کتاب در روسیه را نشان می‌دهد. برخی از این کتب چاپ سنگی و متعلق به قرن هجدهم اند و در میان آنها اولین روزنامه روسیه بنام "ودوموستی Vedomosti" که در سال ۱۷۰۲ بچاپ رسیده است، بچشم می‌خورد. این مجموعه همچنین نقشی را که آکادمی علوم و دانشگاه مسکو در توسعه و تبلیغ چاپ کتاب در روسیه داشته اند، بخوبی نشان می‌دهد. مجموعه کتب کمیاب همچنین شامل آثاری از داستان‌نویسان، شعرا و منتقدین ادبی است که در زمان حیات آنها بچاپ رسیده است. اغلب این آثار در فاصله قرنهای ۱۹ تا ۲۰ منتشر شده اند و معرف طراحیه‌ها و نقش پردازیه‌های هنرمندانه و حاوی مطالب علمی و ادبی و نشان‌دهنده تکامل صنعت چاپ در روسیه اند.

کتابخانه ملی شوروی تلاش کرده است تا مجموعه کاملی نیز از کتب، اسناد و مدارک مربوط به تاریخ انقلاب سوسیالیستی را که در روسیه و اروپای غربی منتشر گردیده اند، جمع‌آوری کند. علاوه بر آن روزنامه‌ها، شبنامه‌ها، اوراق و پوستره‌های کمون پاریس و نشریات نخستین سالهای انقلاب نیز در این مجموعه نگهداری می‌شود.

بخش بزرگی از مجموعه نیز شامل نشریاتی است که مهارت و استادی طراحان و متخصصین چاپ را در شوروی نشان می‌دهد و برخی از آنها نیز جوائزی در سطح بین‌المللی دریافت داشته اند.

مجموعه کتب کمیاب همچنین شامل آثار قابل توجهی از اروپای غربی در قرون ۱۵ تا ۲۰ است. برخی از این کتب توسط مشهورترین هنرمندان اروپایی بتصویر کشیده شده و توسط معروفترین متخصصان صنعت چاپ، بچاپ رسیده اند. کتابخانه ملی شوروی به داشتن کاملترین مجموعه دنیا از

اولین ویرایش آثار "جوردانو برونو"¹ که در زمان حیات او بچاپ رسیده است، بر خود می‌بالد. بسیاری از این کتابها از نظر صحافی و جلدسازی فوق‌العاده ارزشمندند. کتابخانه ملی همچنین دارای نادرترین کتابهای دستساز، کتابهایی در اندازه‌های بسیار بزرگ و بسیار کوچک و کتابهای مینیاتور است. برخی از این کتابها روی چوب پنبه، پارچه اطلسی و کاغذهای فوق‌العاده ظریف و نازک چاپ شده‌اند. کتابخانه ملی همچنین دارای مجموعه بی‌نظیری از پوسترها، گراورها، کتابهای چاپی ارزانقیمت که برای روستاییان روسی، در گذشته چاپ می‌شده، کارت پستال، عکس، گرافیک و آلبوم است.

کتابخانه دولتی لنین دارای بیش از ۶۰۰۰ جلد کتاب فارسی و عربی از آثار دانشمندان و تاریخ‌نویسان ایرانی است که قسمتی از آنها از کتب بسیار نادر چاپ قرون اخیر است. از نفیس‌ترین نسخ چاپی این کتابخانه نسخه "القانون فی الطب" ابن سینا است که در سال ۱۵۹۳ میلادی در شهر رم بچاپ رسیده است. از کتب مهم دیگر این مجموعه، آثار ابن مقفع، طبری، بیهقی، گردیزی، راوندی، جوینی، رشیدالدین فضل‌الله، حمدالله مستوفی، نظام‌الدین شامی، وصاف، سعدالدین رواینی، میرخواند، شرف‌الدین علی یزدی، حافظ ابرو، خواندمیر، حسن روملو، اسکندربیک ترکمان و نیز مجموعه کاملی از آثار شعرای کلاسیک ایران از رودکی و فردوسی تا ایرج میرزا و ملک شعرای بهار است. آثار شعرا و نویسندگان معاصر ایران نیز قسمت مهمی از کتب این مجموعه را تشکیل می‌دهند. قسمت نسخ خطی کتابخانه ملی شوروی دارای چند کتاب نفیس فارسی از قرون هشتم تا دوازدهم هجری است؛ ولی تعداد این نسخ محدود بوده و بطور کلی این کتابخانه از نظر کتابهای خطی فارسی غنی نیست.

خدمات کتابداری

مطابق قانون اساسی و مصوبات دولت شوروی به هر شهروند این کشور حق داده شده است تا از این ثروت عظیم معنوی استفاده نماید. در کتابخانه ابزار مرجع فراوانی وجود دارد که به خوانندگان کمک می‌کند تا بسهولة به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند. همه ساله درخواستهای فراوانی از سازمانها، موسسات و افراد سراسر کشور به کتابخانه می‌رسد و بخش خدمات مرجع در سال، به بیش از صد هزار درخواست برای کسب اطلاع از منابع روسی و خارجی که تقریباً همه دانش بشری را در بر می‌گیرد، پاسخ می‌دهد. فهرست برگه‌ها، مهمترین بخش کمکی مرجع کتابخانه را تشکیل می‌دهند. بطور کلی سه نوع فهرست برگه در کتابخانه وجود دارد؛ فهرست برگه‌های الفبایی که بقدمت خود کتابخانه است؛ فهرست برگه‌های موضوعی که بیشتر کتابهای فنی، فیزیک، شیمی و ریاضیات را شامل می‌شود؛ و

¹ - Giordano Bruno (1548-1600) حکیم ایتالیایی که دستگاه تفتیش عقاید او را محکوم به سوختن در آتش کرد.

فهرست برگه های طبقه ای^۱ که توسط فهرستنویسان روسی و با همکاری کتابخانه های بزرگ کشور تهیه شده است. کتابخانه فهرست الفبایی و طبقه ای مجموعه خود را نیز بطور جداگانه چاپ و منتشر کرده است. در قسمت برگه دانه‌ها، بخش مهمی نیز به کارتهای فهرست‌نویسی مجموعه های کتابخانه‌های سراسر کشور اختصاص دارد. کتابخانه همچنین فهرست موجودی کتابخانه های بزرگ و مؤسسات علمی را نیز چاپ و منتشر کرده است. این کتابخانه دارای بیش از ۴۰۰ برگه دان است که ۴۵ میلیون کارت را در خود جاداده اند.

کتابخانه ملی هر ساله بیش از ۳۰۰ نمایشگاه کتاب و نشریات در زمینه های موضوعی مختلف برگزار می کند. دفتر مرکزی خدمات مرجع کتابخانه، خدمات اطلاعاتی و مشورتی در مورد مجموعه منابع کتابخانه های سراسر کشور را در اختیار علاقه مندان قرار می دهد. اطاق مخصوصی نیز وجود دارد که خوانندگان بتوانند آخرین اطلاعات را در مورد سفارشات جدید کتب وادواریها بدست آورند.

کتابخانه هر ساله بطور متوسط صد فهرست نمایه دار، نمایه نامه های جاری و گذشته نگر و کتابشناسی در زمینه هایی که از جانب مراجعه کنندگان توصیه می شود، منتشر می کند و متخصصین کتابخانه نیز همه ساله کتابشناسی ملی شوروی را تهیه و منتشر می نمایند.

کتابخانه ملی بعنوان مرکزی که کتابشناسیهای موضوعی را تدارک می بیند، سالانه درخواستهای متعددی را از گروهها، مؤسسات و سازمانهای مختلف دریافت می کند. اغلب این موضوعات مهمترین زمینه های علوم و فرهنگ را شامل می شوند که بعنوان نمونه می توان کتابشناسیهای "داستانها و افسانه های روسی"، "مدیریت بعنوان یک علم" را نام برد. بیشتر محققین در تئوری و عمل به تهیه این کتابشناسیها کمک می کنند. کتابخانه ملی که سرپرستی و کنترل تهیه کتابشناسیها را در سراسر کشور بعهده دارد، فعالیتهای خود را با سایر کتابخانه های کشور در تهیه کتابشناسیهای درخواستی هماهنگ می کند.

مرکز اطلاعات فرهنگی و هنری کتابخانه فعالیت خود را روی آثار تخصصی و مسائل عمومی فرهنگ و پیشرفت فرهنگی و تئوری و تاریخ فرهنگ متمرکز کرده است و اطلاعات مورد نیاز علاقه‌مندان را در زمینه هایی مانند هنر، تاتر، موسیقی، سیرک و انواع هنرها، گردآوری می کند. این مرکز بر اساس انتخاب خود و توصیه مراجعان درباره موضوعات هنری، مطالعات و تحقیقات کتابشناسی انجام می دهد و نتیجه مطالعات و تحقیقات خود را بصورت کتابشناسیها و راهنماهایی در زمینه موضوعاتی از قبیل محافظت از آثار تاریخی، اشیاء موزه ها، آموزشهای هنری و هنرهای ملی تهیه و در اختیار علاقه مندان قرار می دهد.

کتابخانه ملی همچنین هماهنگ کننده نظام امانت بین کتابخانه ها در سراسر کشور است و حداکثر تلاش خود را برای تأمین منابع مورد نیاز سازمانها و مؤسسات و واحدهای صنعتی بعمل

---

^۱فهرست طبقه ای (Classed Catalog) فهرستی است که بر طبق رده های موضوعی و بر اساس یک روش رده بندی معین، مرتب شده باشد.

می‌آورد. در حال حاضر بیش از ۲۰۰۰ کتابخانه در داخل و خارج کشور از خدمات و تسهیلات امانت بین کتابخانه‌ها استفاده می‌کنند.

کتابخانه ملی، اخیراً اقداماتی نیز در جهت خودکار کردن خدمات کتابداری انجام داده و تلاش نموده است تا سیستم سفارش، امانت و امور اداری کتابخانه را کامپیوتری کند. در مرکز کامپیوتر کتابخانه، کامپیوترهای نسل سوم بکار گرفته شده است.

آموزش و پژوهش

کتابخانه ملی شوروی یک موسسه تحقیقاتی در زمینه مطالعات کتابداری، کتابشناسی و دانش‌شناسی است. هدف اصلی از انجام این تحقیقات عبارت است از: افزایش کارایی کتابخانه بعنوان بخشی از نظام اطلاعات علمی و فنی؛ ارائه توصیه‌ها و استانداردهای روش شناختی برای استفاده منطقی از یافته‌های تحقیق؛ و کمک به کتابخانه‌های سراسر کشور. متخصصان و پژوهشگران کتابخانه مسائل مهم و حیاتی کتابداری و کتابخانه‌ها را مانند: مسئله تمرکز بعنوان بهترین راه گسترش خدمات کتابداری در شوروی، وظایف کتابخانه‌های علمی و عمومی، مسائل روانی - اجتماعی خوانندگان، استانداردهای تهیه کتاب، مسائل ذخیره کردن کتب و نشریات در مخازن و روشهای طبقه‌بندی کتابها را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهند.

این کتابخانه در عین حال یک مرکز روش‌شناسی برای کمک به کتابخانه‌های سراسر کشور در تشویق برنامه‌های کتابخوانی است و این وظیفه را از سال ۱۹۲۵ که کتابخانه اصلی کشور محسوب می‌شد، همچنان انجام می‌دهد و کتابخانه‌های عمومی را در کار انتخاب کتاب، بنحوی که متناسب با زمینه موضوعی و انواع خوانندگان آنها باشد، با روشی منطقی یاری می‌دهد. این کار موجب بالابردن استانداردها و افزایش کارایی کتابخانه‌های کشور می‌گردد. این کتابخانه در چارچوب مطالعات روش‌شناسی، در سراسر کشور نیز برای کتابخانه‌های تحت پوشش وزارت فرهنگ، برنامه‌های آموزشی تدارک می‌بیند. تجربیات و مطالعات وسیع کارکنان کتابخانه ملی موجب گردیده تا این کتابخانه، از اعتبار فوق‌العاده‌ای بین کتابخانه‌های کشور اعم از عمومی، تخصصی و دانشگاهی برخوردار گردد. نتایج مطالعات، تجربیات و فعالیتهای متخصصین و پژوهشگران کتابخانه در نشریاتی از قبیل "علم کتابداری در شوروی" و "علم کتابداری و کتابشناسی" چاپ و منتشر می‌گردد. کتابخانه ملی همچنین نشریات مختلفی اعم از کتاب و ادواری در زمینه‌های گوناگون دانش‌شناختی، فهرستهای مشترک کتاب و مجله، فهرست مجموعه‌های خصوصی، فهرست کتب خطی، راهنمای کتاب، خبرنامه و غیره منتشر می‌نماید. کتابخانه ملی خود یک ناشر مهم محسوب می‌گردد که سالانه بیش از ۳۷۰ عنوان کتاب، نشریه و بروشورهای مختلف منتشر می‌کند.

کتابخانه ملی شوروی دارای ۳۵۰۰ کارمند است که اغلب آنها متخصص کتابداری اند. بیش از دو سوم آنها آموزش دیده و تحصیلکرده اند و بعضی از آنها نیز دارای مدرک دکترا بوده و یا در حال گذراندن پایان‌نامه دکترای خود هستند. کتابخانه ملی یک شورای تخصصی (هیئت داوران) نیز برای

ارزشیابی پایان نامه های دکترا در رشته های دانش شناسی، علوم کتابداری و کتابشناسی تشکیل داده است. در وزارت فرهنگ شوروی همه ساله یک دوره پیشرفته کتابداری برگزار می گردد تا هر کتابدار شرایط و کارآیی لازم برای انجام شغلش را بدست آورد. فارغ التحصیلان دانشگاهها و کالجها نیز بدون در نظر گرفتن آموزشهایی که دیده اند بایستی در این دوره یکساله شرکت کنند. همچنین دوره های دیگری نیز در زمینه های موضوعی مختلف از جمله زبان (در ۲۴ زبان) وجود دارد که همه ساله بیش از ۱۵۰۰ کتابدار در این دوره ها شرکت می کنند. کارکنان کتابخانه ملی در آموزش کارکنان کتابخانه های عمومی و محلی مشارکت فعال دارند.

همکاریهای بین المللی

مبادله بین المللی کتاب همچنان در حال رشد است. امروزه کتابخانه ملی با بیش از ۴۰۰۰ کتابخانه و سازمان در ۱۰۰ کشور جهان مبادله کتاب دارد. خدمات بین المللی امانت کتاب نیز امروزه اهمیت زیادی پیدا کرده است و بیش از ۳۵۰ کتابخانه از ۳۵ کشور جهان از این طریق از کتابخانه ملی شوروی کتاب به امانت می گیرند. تحقیقات بین المللی کتابداری نیز رو به افزایش است. کارکنان کتابخانه ملی بطور فعالی در انجام تحقیقات با سازمانها و انجمنهای بین المللی کتابداری همکاری می کنند. آنها مکرراً با همقطاران خود در داخل و خارج کشور ملاقات دارند و این تماسهای شغلی غالباً به روابط گرم، دوستانه و مفیدی می انجامد. علاوه بر آن کتابخانه ملی شوروی به کشورهای عضو کومکون (شورای همیاری اقتصادی کشورهای سوسیالیستی) نیز در اجرای برنامه های کتابداری و سازماندهی کتابخانه هایشان کمک می کند و از آن جمله تدارک یک فایل مشترک از فهرست برگه های کتابخانه های مهم کشورهای سوسیالیستی اروپای شرقی را می توان نام برد.

این کتابخانه همچنین مصوبات کنفرانس هلسینکی مبنی بر افزایش تماس فرهنگی و مبادله اطلاعات بین ملتها را که موجب تقویت روابط بین المللی خواهد شد، کاملاً رعایت می کند. امروزه در کشور شوروی کتابها از بیش از ۴۰ زبان خارجی ترجمه می شوند و تعداد کتابهای ترجمه شده و تیراژ آنها مرتباً رو به افزایش است. کتابخانه ملی تمام سعی خود را برای گردآوری و ارائه این ارزشهای فرهنگی به خوانندگان مبذول می دارد و همزمان فرصتی را فراهم آورده است تا خوانندگان خارجی زبان بتوانند با منابع علوم و فرهنگ شوروی آشنا شوند. کتابخانه ملی شوروی هر ساله توسط هزاران خارجی مورد بازدید قرار می گیرد.

تسهیلات و تأسیسات

کتابخانه ملی شوروی همه روزه از ساعت ۹ صبح تا ۱۰ بعدازظهر باز است. تعداد مراجعه کنندگان حدود ۲ میلیون نفر در سال و هر سال ۱۲ میلیون جلد کتاب، نشریه و سایر مواد کتابخانه ای امانت داده می شود. تعداد خوانندگان ثابت (دارای کارت عضویت) بیش از ۲۴۰۰۰۰ نفرند (شامل ۳۰۰۰۰ خارجی)، کتابخانه همه روزه ۶ تا ۹ هزار نفر مراجعه کننده دارد که حدود ۳۰ تا ۴۰

هزار کتاب و مجله امانت می گیرند. نزدیک به ۷۵۰۰ سازمان (۶۰۰۰ در سایر شهرها و ۳۵۰ سازمان خارجی) از کتابخانه ملی کتاب امانت می گیرند.

کتابخانه دارای ۲۲ سالن قرائت با ظرفیت ۲۲۳۰ نفر است. هر سالن برای منظور خاصی سازمان داده شده است. بزرگترین سالنهای قرائت کتابخانه عبارتند از: سالن علوم (فنی، فیزیک و علوم اقتصادی) با ۴۹۶ صندلی، سالن علوم انسانی با ۴۶۰ صندلی، سالن نشریات ادواری با ۲۶۰ صندلی، سالن پایان نامه‌ها با ۲۰۲ صندلی و بطور کلی برای هر یک از مواد: نقشه‌ها، موسیقی، کتب کمیاب، روزنامه‌ها، کتب خطی، اسناد و مدارک نظامی، سالنهای خاصی وجود دارد. در اغلب این سالنها کتب و نشریات و سایر موادی که بتوان آنها را در دسترس خوانندگان قرار داد، وجود دارد و در مواردی که نمی توان این مواد را در سالن مربوط در اختیار استفاده کنندگان قرار داد، بخش امانت و مرجع این خدمات را انجام می دهند. همه سالنهای قرائت و مخازن توسط لوله های لاستیکی مجهز به شاخکهای حمل کتاب به یکدیگر متصل شده اند، تا بدین طریق کار تحویل و دریافت کتاب با سرعت و سهولت بیشتری انجام پذیرد.

کتابخانه دارای دستگاه تهویه و مجهز به وسایل مدرن آتش نشانی است و امکانات کافی برای حمل و نقل کتاب در اختیار دارد.

سازمان و تشکیلات کتابخانه

کتابخانه ملی شوروی در یکم جولای ۱۸۶۲ کار خود را بعنوان بخشی از موزه رومیانتسف با ۸ نفر کتابدار آغاز کرد و امروزه این کتابخانه دارای ۳۵۰۰ کارمند و بیش از ۴۰ بخش است. بخشهای مختلف کتابخانه ملی شوروی عبارتند از:

(۱) مدیریت:

الف) مدیر، ۵ معاون، مدیر فنی، دبیرخانه

ب) بخش تکنولوژیکی

ج) بخش چاپ مواد

د) بخش پرسنلی

ه) بخش آموزش

و) بخش برنامه ریزی و امور مالی

ز) بخش اداری

(۲) بخشهای علمی کتابخانه:

الف) بخشهای گردآوری، ذخیره و بازیابی اطلاعات

۱- بخش سفارشات و مبادلات داخلی

۲- بخش سفارشات و مبادلات خارجی

۳- بخش فهرستنویسی و فهرستهای الفبائی

- ۴- بخش طبقه بندی و فهرستهای موضوعی
- ۵- بخش ذخیره مواد
- ۶- بخش محافظت و ذخیره مواد
- ۷- بخش پردازشهای قبلی و پردازشهای بعدی (خدمات کامپیوتری)
- ب) بخشهای تخصصی و خدمات کتابخانه ای:
- ۱- بخش خدمات خوانندگان
  - ۲- بخش امانت
  - ۳- بخش کتب کمیاب
  - ۴- بخش روزنامه ها
  - ۵- بخش نوشته های نظامی
  - ۶- بخش موسیقی
  - ۷- بخش نقشه ها
  - ۸- بخش مواد دستنویس
  - ۹- بخش رساله ها
- ج) بخشهای اطلاعاتی:
- ۱- مرکز اطلاعات هنری و فرهنگی
  - ۲- بخش اطلاعات و کتابشناسی
  - ۳- بخش توصیه ها و استانداردهای کتابشناسی
- د) بخشهای مربوط به فعالیتهای علمی و روش شناختی:
- ۱- بخش تحقیقات علوم کتابداری و تئوری دانش شناسی
  - ۲- بخش تحقیقات روش شناسی (رهنمودهای روش شناختی برای کتابخانه های عمومی)
  - ۳- بخش سازماندهی تحقیقات (برنامه ریزی و هماهنگی فعالیتها)
  - ۴- بخش تحقیقات کتابشناسی و تاریخ چاپ
  - ۵- بخش تحقیقات طبقه بندی
  - ۶- بخش کتابخانه های خارجی و روابط بین المللی کتابخانه ای
  - ۷- بخش نظامهای خودکار و نظامهای پردازش اطلاعات
  - ۸- بخش مکانیزاسیون و تکنیکهای جدید
- ه) مرکز کامپیوتر
- و) دپارتمانهای فنی
- ۱- بخش فنی
  - ۲- بخش واژه گزینی (ساختار کلمات)
  - ۳- بخش نسخه برداری ریز (تهیه میکروفورمها)

ز) دیپارتمانهای نگهداری و حفاظت

۱- بخش حفاظت

۲- بخش تدارکات

۳- بخش حمل و نقل مواد

منابع

- 1- Chubaryan, O. S. *Libraries in the Soviet Union*.
Moscow: Novosti Press, Agency Publishing
House, 1972, 72 P.
- 2- "Russia- U. S. S. R, Book Printing and Libraries"
Encyclopedia of Library and Information Science.
1979, Volume 26, PP 108-244.
- 3- The State Lenin Library of the USSR.
The State Lenin Library. Moscow. 1985, 54 P.

